

ПОНЯТТЯ ПОМИЛКИ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

*Загороднюк С.О., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри кримінального права та кримінології
Одеського державного університету внутрішніх справ*

Кримінальне право базується на принципі винної відповідальності особи за вчинене нею діяння. Вина передбачає правильне адекватне відображення у свідомості суб'єкта як фактичних, так і юридичних ознак злочину. Однак мають місце випадки, коли особа, вчиняючи конкретне діяння, помиляється в його фактичних ознаках (у характері об'єкта чи предмета діяння, наслідків, причинного зв'язку) або неправильно оцінює його правову природу, юридичні властивості. В цих випадках у свідомості особи формується помилкове уявлення про об'єктивну дійсність. Це може бути викликано різними об'єктивними і суб'єктивними обставинами, при

яких вчиняється діяння, і по-різному впливати на вирішення питання про вину особи та її кримінальну відповідальність. У цих випадках і виникає питання про помилку та її значення для кримінальної відповідальності.

Аналіз будь-якого правового явища доцільно розпочинати зі з'ясування історії його виникнення та розвитку. Спочатку помилку розглядали у загально-філософському значенні і лише через багато століть вона стала предметом окремого дослідження юридичних наук.

Детальне дослідження помилки як юридичного явища було започатковане у Давньому Римі. У римському праві вперше знайшов своє відображення поділ помилок на фактичні та юридичні.

У період середньовіччя кримінальні закони не містили положень про помилку. У XVII-XVIII ст.ст. вчені-криміналісти багатьох західноєвропейських країн стали більше уваги приділяти проблемам, пов'язаним з питанням помилки. У XIX ст. було прийнято чимало кримінальних законів, які містили положення про помилку. Наприклад, німецький кримінальний кодекс 1871 р. містив спеціальну норму про вплив незнання та помилки щодо фактичних обставин вчиненого на відповідальність особи. Формування вчення про помилку за кримінальним правом у тому вигляді, в якому воно існує сьогодні, тісно пов'язане з розвитком тенденцій гуманізації та індивідуалізації кримінальної відповідальності, зумовлених значними політичними, світоглядними та ідеологічними змінами в європейському суспільстві XVII-XVIII ст.ст. Ідеологічною основою для формування інституту помилки послужили праці І. Канта, Ч. Беккарія та французьких просвітителів. Як окремий інститут кримінального права у більшості європейських країн помилка стала розглядатися на межі XIX-XX ст.ст. [1, с. 344].

Кримінальний кодекс України не містить спеціальної норми про помилку. Поняття помилки, її види і значення визначаються наукою кримінального права і практикою на основі аналізу таких понять, як суб'єктивна сторона, вина, умисел, необережність, «випадок» («казус»).

Під помилкою в кримінальному праві розуміється неправильне уявлення особи про юридичні властивості або фактичні ознаки вчинюваного нею діяння.

Залежно від змісту обставин, які неправильно сприймаються суб'єктом, розрізняють два види помилки: юридичну і фактичну.

Юридична помилка полягає в неправильному уявленні особи про юридичні властивості вчиненого, його правову характеристику. Саме тому юридичну помилку ще інакше називають помилкою в праві.

Отже, при юридичній помилці особа може помилятися в злочинності чи не злочинності вчиненого нею діяння, його кваліфікації, виді чи розмірі покарання, передбаченого законом за це діяння.

Відповідно юридична помилка поділяється на три види: а) помилка в злочинності діяння; б) помилка в кваліфікації злочину; в) помилка у виді і розмірі покарання.

Помилка в злочинності діяння, в свою чергу, може бути двоякого роду: вона полягає в тому, що особа вважає своє діяння злочином, а в дійсності Закон його таким не визнає; або, навпаки, діяння за законом є злочином, а особа вважає, що воно не є злочином. В першому випадку має місце так званий уявний злочин, що існує тільки в уяві особи. Оскільки обов'язковою ознакою злочину є його кримінальна протиправність, помилкове уявлення про злочинність діяння виключає вину і кримінальну відповідальність.

У другому випадку, коли діяння за Законом визнається злочином, а особа вважає його правомірним, вина і кримінальна відповідальність не виключаються. Це випливає із змісту вини, її форм, тому що законодавець не включає в їх характеристику таку ознаку, як усвідомлення особою кримінальної протиправності діяння. Крім того, відповідно до ч. 2 ст. 4 КК, злочинність і караність діяння визначаються законом про кримінальну відповідальність, який діяв на час вчинення цього діяння [2].

Помилка в кваліфікації злочину також відображає незнання чи недостатню інформованість особи про чинний кримінальний закон. Наприклад, вчиняючи відкрите без насильства викрадення чужого майна, особа вважає, що таке діяння кваліфікуватиметься за ст. 185 КК як крадіжка, тоді як воно підпадає під ознаки ст. 186 КК, котра передбачає грабіж. Тут особа правильно усвідомлює суспільну небезпечність вчинюваного, знає про його заборону кримінальним законом, але помиляється в кваліфікації і тому повинна нести відповідальність за ст. 186 КК [2].

Так само вирішується питання і при наявності помилки в характері покарання, тобто при неправильному уявленні особи про вид і розмір покарання, що загрожує їй за законом за вчинений злочин.

Отже, викладене дозволяє зробити загальний висновок про те, що помилка особи в юридичних ознаках відображає незнання нею кримінального закону і, за загальним правилом, не впливає на кримінальну відповідальність та покарання.

Фактична помилка – це неправильне уявлення особи про фактичні об'єктивні ознаки вчинюваного нею діяння. При фактичній помилці особа правильно оцінює юридичну, правову характеристику певного діяння як конкретного злочину, проте помиляється у його фактичних ознаках.

Залежно від того, у змісті яких саме об'єктивних ознаках помиляється особа, розрізняють такі види фактичної помилки: а) помилку в об'єкті; б) помилку в характері діяння (дії або бездіяльності); в) помилку в причинному зв'язку; г) помилку в особі потерпілого.

Помилка в об'єкті полягає в неправильному уявленні особи про характер тих суспільних відносин, на які посягає її діяння. Особа спрямовує своє діяння на заподіяння шкоди одному об'єкту, але внаслідок її помилки шкода фактично заподіюється іншому об'єкту. У більшості випадків помилка в об'єкті пов'язана з помилкою

особи в предметі злочину, а через неї – в його об'єкті. Так, особа, бажаючи викрасти наркотичні засоби, проникає до аптеки і викрадає, як вона вважає, наркотичні засоби, в дійсності ж з'ясовується, що викрадені ліки не є наркотичними засобами.

Вчиняючи злочин, особа усвідомлювала, що порушує відносини у сфері обігу наркотичних засобів, і бажала цього, але внаслідок помилки фактично порушила відносини державної власності. Або, бажаючи знищити дім, який належить захиснику, в зв'язку з його діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, особа помиляється адресою і підпалює дім, який належить іншій особі. В цьому випадку діяння спрямоване на порушення суспільних відносин у сфері нормальної діяльності органів правосуддя, а фактично шкоду заподіяно відносинам власності громадянина.

Оскільки об'єкт є елементом складу, що визначає характер суспільної небезпечності злочину та його правильну кваліфікацію, неправильне уявлення особи про об'єкт впливає на її вину і відповідальність, то особа відповідає за спрямованістю умислу. Однак, у зв'язку з тим, що фактично шкода тому об'єкту, який передбачався, не була заподіяна, відповідальність має наставати за замах на цей злочин (в наведених вище прикладах – за замах на злочини, які передбачені ст. ст. 308 або 399 КК) [2].

Помилка в характері діяння може бути двоякого роду. По-перше, вона може виражатися в помилці особи щодо наявності в її дії або бездіяльності фактичних ознак, що утворюють об'єктивну сторону конкретного складу злочину; по-друге – в помилці щодо відсутності в її діянні таких ознак. У першому випадку суб'єкт, вчиняючи певне діяння (дію чи бездіяльність), вважає, що воно становить собою фактичну ознаку об'єктивної сторони конкретного складу злочину, тоді як в дійсності цього немає. Так, мати новонародженої дитини, бажаючи позбутися неї, кидає дитину в контейнер для сміття, вважаючи, що позбавляє її життя, однак з'ясовується, що дитина народилася мертвою. Така помилка не виключає кримінальної відповідальності, але оскільки особа помиляється і смерть не настає з причин, що не залежать від її волі, відповідальність настає за замах на злочин. У наведеному прикладі мати новонародженої дитини повинна відповідати за замах на умисне вбивство. В другому випадку – при помилковому уявленні особи про відсутність в діянні фактичних ознак, що утворюють об'єктивну сторону конкретного складу злочину, – умисел на вчинення злочину відсутній, тому кримінальна відповідальність можлива лише за необережний злочин, якщо вчинення такого діяння з необережності передбачене КК України і, якщо буде встановлено, що особа повинна була і могла передбачити помилковість свого висновку про відсутність в її діянні ознак об'єктивної сторони. Так, за необережне вбивство повинна відповідати мати новонародженої дитини, яка, вважаючи, що дитина народилася мертвою, і не бажаючи розголосоу, закопує її. Фактично ж виявляється, що дитина народилася живою, а смерть її настала від дій матері. Вважаючи дитину мертвою, винна особа не передбачала можливості настання смерті від її дій, але повинна була і могла передбачити таку можливість, оскільки не вжила необхідних заходів для встановлення факту смерті.

Третя фактична помилка – у розвитку причинного зв'язку – становить собою неправильне уявлення про дійсний розвиток причинного зв'язку між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечними наслідками [3].

Для вирішення питання про вину особи правильна оцінка нею причинного зв'язку має істотне значення, тому що останній є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочинів з матеріальним складом. При цьому слід урахувати, що кримінальне право не вимагає, щоб особа усвідомлювала причинний зв'язок у всіх деталях і особливостях. Потрібно тільки, щоб особа усвідомлювала розвиток причинного зв'язку в загальних рисах. Тому помилка особи саме в цих загальних рисах впливає на форму вини і відповідальність, тоді як помилка в деталях такого впливу не має. Так, якщо особа, бажаючи вбити людину, стріляє в ділянку грудної клітини і вважає, що смерть настане від поранення серця, а в дійсності потерпілий помер від сильної крововтрати внаслідок поранення артерії, то така невідповідність передбачуваного і дійсного розвитку причинного зв'язку не виключає умислу на вбивство і відповідальність настає саме за умисне вбивство, тому що винний не помилявся в загальних закономірностях настання смерті від поранення життєво важливих органів. Помилка в причинному зв'язку виключає відповідальність особи за злочинний наслідок, що настав, якщо має місце істотна розбіжність між тим, що передбачався, і фактичним розвитком причинного зв'язку. Так, якщо винний дав разом із їжею потерпілому отруту з метою вбивства, а потерпілий, вийшовши з будинку, потрапив під машину і загинув, то винний повинен відповідати тільки за замах на вбивство, тому що смерть потерпілого не знаходилася в причинному зв'язку з даванням отрути: дійсний розвиток причинного зв'язку істотно розійшовся з тим, як його уявляв винний. Помилка в особі потерпілого полягає в заподіянні шкоди одній людині, помилково сприйнятій за іншу. Наприклад, винна особа, маючи на меті позбавлення життя С., вбиває В., помилково сприйнятого за С. Така помилка не може впливати на форму вини і відповідальність, тому що життя будь-якої людини однаково охороняється законом про кримінальну відповідальність. Винний же в цій ситуації не помилявся в тому, що посягає на життя людини. Отже, відповідальність його і повинна наставати за умисне вбивство.

Помилку в особі потерпілого необхідно відрізнити від деяких випадків помилки в об'єкті, зовнішньо схожих з помилкою в особі.

Наприклад, особа, бажаючи помститися судді, який постановив рішення не в її інтересах, чекає його ввечері на вулиці і спричиняє тяжке тілесне ушкодження. Однак виявляється, що вона помилилася і прийняла за суддю іншу людину. У цьому випадку, хоча шкода заподіяна здоров'ю іншої людини, але помилка була не в особі потерпілого, а в об'єкті: винний спрямовував свої дії не тільки проти здоров'я, а й на заподіяння шкоди

нормальній діяльності правосуддя. Питання про його вину і відповідальність тут повинно вирішуватися за правилами помилки в об'єкті: винний має відповідати за замах на злочин, передбачений в ч. 3 ст. 377 КК [2].

Від помилки в особі потерпілого необхідно також відрізнити випадки відхилення дії або удару, що зовні схожі на цю помилку, але не є нею. При відхиленні дії суб'єкт спрямовує свої дії на заподіяння шкоди одній особі, але з причин, які від нього не залежать (а не внаслідок його помилки), шкода заподіюється іншій особі. Наприклад, суб'єкт, побачивши В., який вийшов на ганок і бажаючи його вбити, стріляє в нього, але в цей час на ганок виходить дружина В., в яку і потрапила куля. При відхиленні дії, на відміну від помилки в особі потерпілого, відповідальність повинна наставати, по-перше, за спрямованістю умислу (в нашому випадку – за замах на умисне вбивство) і, по-друге, за позбавлення життя іншої особи з непрямым умислом чи з необережності, залежно від конкретних обставин справи. Так, якщо в наведеному прикладі винний не передбачав, але повинен був і міг передбачити можливість позбавлення життя дружини В., то він відповідатиме за необережне вбивство. Якщо особа не передбачала і не повинна була або не могла передбачати відхилення дії і заподіяння смерті іншій особі (казус), то її відповідальність за цю шкоду виключається.

Кримінальне законодавство України не містить норми про помилку, однак в минулому такі положення існували в законодавстві нашої держави. Враховуючи реалії сучасного українського суспільства, було б доцільно повернути в українське законодавство це положення.

Література:

1. Б. Мелих. Помилка за кримінальним правом: історично-правові аспекти. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2011. Випуск 52. – 405 с. – С. 342 – 350. – С. 344.
2. Кримінальний кодекс України: чинне законодавство із змінами та допов. на 21 липня 2017 року: Офіц. текст. – К.: Алерта, 2017. – 194 с.
3. Кримінальне право України. Загальна частина: конспект лекцій / А. А. Вознюк. – К.: Нац. акад. внутр. справ, «Освіта України», 2016. – 236 с.